Türk Kültürü ve **Hacı Bektaş Velî** Araştırma Dergisi,
Yaz-Haziran 2026, Sayı 118, 25-43

Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International
(CC BY-NC 4.0)

MAKALE ARTICLE
ISSN: 1306-8253 eISSN: 2147-9895
Geliş Tarihi/Received: 15 Mart 2025
Kabul Tarihi/Accepted: 24 Nisan 2025
https://doi.org/10.60163/tkhcbva.1658729

BATI ANADOLU'DA YESEVİ GELENEĞİNİN İNŞASINDA ÜÇ ŞEYH-BİR CEMAAT: HACI BEKTAŞ VELÎ, HACIM SULTAN, ŞEYH DEDEBALI VE DEDEBALILAR CEMAATİ

THREE SHEIKHS-ONE COMMUNITY IN THE CONSTRUCTION OF THE YESEVI TRADITION IN WESTERN ANATOLIA: HACI BEKTAŞ VELÎ, HACIM SULTAN, SHEIKH DEDEBALI AND DEDEBALILAR COMMUNITY

SAİM SAVAŞ*
Sorumlu Yazar

Öz

1321 tarihli Hacım Sultan vakfiyesinde, Eş-Şeyh Dedebalı bin Eş-Şeyhü'l-Germiyanî/Kirmanî Şeyh Mustafa'nın Hacım Sultan Zaviyesine şeyh tayin edildiği görülüyor. Söz konusu vakıfla ilgili Fatih devri kayıtlarında, Şeyh Dedebalı'nın torunu olması muhtemel Hacım oğlu Dedebalı'nın vakfa mutasarrıf olduğu belirtiliyor. Koluaçık/Kulacık Hacım Sultan'ın, Ahmed Yesevî tarafından Anadolu'yu irşat için gönderildiğine inanılan Hacı Bektaş Velî'nin yol arkadaşı olduğu kabul ediliyor. Hacı Bektaş Velî ise velâyetnâmelerde Ahmed Yesevî'nin oğlu gösterilerek Yesevî geleneğine sokulan Haydarîlik tarikatı kurucusu Kutbeddin Haydar'ı kâfir elinden kurtarmak suretiyle bu geleneğe dâhil ediliyor. Bu şekilde Ahmed Yesevî ile başlayıp, Kutbeddin Haydar, Hacı Bektaş Velî, Hacım Sultan ve Şeyh Dedebalı ile neticelenen zincirin halkalarıyla Yesevî geleneği inşa edilmiş oluyor. Menâkıb kitaplarında anlatılanların arşiv belgeleri ile karşılaştırılıp birleştirilmesiyle söz konusu geleneğin Orta ve Batı Anadolu coğrafyasındaki serüveni daha anlaşılır hale gelmeye başlıyor. 1220'lerde başlayan Moğol istilası, önündeki Celaleddin Hârizmşah engelini de yıkarak Anadolu kapılarına dayandığı 1240'lı yıllardan itibaren bahsi geçen coğrafyayı her bakımdan etkileyecek yeni toplumsal unsurların Anadolu'nun batı uçlarına doluşmasına sebep olmuştu. Bu süreçte bilhassa Hârizmli askerî güçlerin ve yıkılan bu devletin tebaasını oluşturan toplumsal kesimlerin, geldikleri bu yeni topraklarda Babaîler isyanında olduğu gibi büyük sarsıntılara sebep oldukları ve yeni beyliklerin teşekkülünde de etkili oldukları anlaşılıyor. Dönemin Batı Anadolu'sunda yaygın bir şekilde varlıkları tespit edilen Hârizmli unsurlar içinde yer alan Dedebalı Cemaati ve bu cemaatle ilişkilendirilmesi gereken Şeyh Dedebalı, araştırma konumuzun çerçevesini oluşturuyor.

Anahtar Kelimeler: Ahmed Yesevî, Kutbeddin Haydar, Hacı Bektaş-ı Veli, Hacım Sultan, Şeyh Dedebalı.

Abstract

In the Hajim Sultan foundation dated 1321, it is seen that Es-Sheikh Dedebalı bin Es-Sheikhü'l-Germiyani/Kirmani Sheikh Mustafa was appointed as the sheikh of Hajim Sultan Zawiya. The Fatih period records of the foundation in question indicate that Dedebalı, son of Hajim, who is likely to be the grandson of Sheikh Dedebalı, was the trustee of the foundation.

Araştırma Makalesi / Künye: SAVAŞ, Saim. "Batı Anadolu'da Yesevi Geleneğinin İnşasında Üç Şeyh-Bir Cemaat: Hacı Bektaş Velî, Hacım Sultan, Şeyh Dedebalı ve Dedebalılar Cemaati". Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi, 118 (Haziran 2026), s. 25-43. https://doi.org/10.60163/tkhcbva.1658729

* Prof. Dr., Uşak Üniversitesi, E-mail: saim.savas@usak.edu.tr; ORCID: 0000-0002-1533-2177

Koluaçık/Kulacık Hajim Sultan is considered to be a companion of Haji Bektaş Velî, who is believed to have been sent by Ahmed Yesevî to guide Anatolia. Haji Bektaş Velî, on the other hand, is included in this tradition by rescuing Kutbeddin Haydar, the founder of the Haydari order, from the hands of the infidels, who was introduced into the Yesevî tradition by being portrayed as the son of Ahmed Yesevî in the velâyetnâmes. In this way, the Yesevî tradition was built with the links of the chain that started with Ahmed Yesevî and ended with Kutbeddin Haydar, Hacı Bektaş Velî, Hajim Sultan and Sheikh Dedebalı. The adventure of this tradition in Central and Western Anatolia becomes more comprehensible when the narratives in Menakıbnames are compared and combined with archival documents. The Mongol invasion, which started in the 1220s, caused new social elements that would affect the mentioned geography in all respects to pour into the western ends of Anatolia as of the 1240s, when it broke down the obstacle of Jalal ad-Din Khwarizm Shah and arrived at the gates of Anatolia. In this process, it is understood that especially the military forces from Khwarizm and the social segments that constituted the subjects of this collapsed state caused great shocks in these new lands, as in the Babai rebellion, and were also effective in the formation of new principalities. The Dedebalı Community, which is among the Khwarizm elements whose widespread presence in the Western Anatolia of the period has been identified, and Sheikh Dedebalı, who should be associated with this community, constitute the framework of our research subject.

Key Words: Ahmed Yesevî, Kutbeddin Haydar, Haji Bektaş-ı Veli, Hajim Sultan, Sheikh Dedebalı.

Giriş: Türk Müslümanlığının Pîri Ahmed Yesevî

Pîr-i Türkistan ve Türk halk Müslümanlığının pîri olarak kabul edilen Ahmed Yesevî (Köprülü, 1978, 210; Ocak, 1996a, 75), Türk sûfî geleneğinin ve Türk halk Müslümanlığının bilinen en mühim şahsiyetlerinden birisidir (Ocak, 1996a, 65). Ahmed Yesevî, henüz kitabî İslam'ı kavrayamayacak durumda bulunan konar-göçer Türk boylarının toplumsal yapısı gereği, onların anlayıp kabullenebileceği bir İslam anlayışını vazetmiştir; bu anlayış, büyük ölçüde eski Budist-Şamanist-Maniheist inançlarla Melâmetî-Kalenderî sûfîliğin rengini almış bir İslam yorumunun karışımından ibaret olup bu anlayış içerisinde, İslam öncesi geleneksel inanç ve adetler İslamî kalıplar içinde yaşatılmıştır. Ayrıca bu Müslümanlık tarzı, yer yer orijinal yapısını korumakla birlikte zamanla yerleşik çevrelerle kurulan münasebetler neticesinde Kitabî İslam'ın etkisi altına da girmiştir (Ocak, 1996a, 35, 36). Ahmed Yesevî'nin Batı Türkistan'da Sayram kasabasında (bugünkü İspicab/İsficab) ya da Yesi'de (bugünkü adıyla Türkistan'da) XI. yüzyılın ikinci yarısında doğduğu (Eraslan, 1989, 160) ve Yesi şehrinde 1166-67 tarihinde vefat ettiği belirtilmektedir (Ocak, 1996a, 31; Eraslan, 1989, 160; Tosun, 2013, 487; Tosun, 2017, 83). Ancak bazı araştırmacıların, Yesevî'nin vefat tarihinin kesin olmadığı ve bu tarihin çilehaneye çekilme tarihi olarak kabul edilmesi gerektiği görüşünde oldukları (Öksüz, 2018, 16, Tosun, 2019, 15) anlaşılmakta, hatta vefat tarihini 1194 olarak veren araştırmacılar da bulunmaktadır (Ayvallı, 1997, 5).

Ahmed Yesevî'nin vazettiği bu İslam tarzının, 1220'lerde başlayan Moğol istilâsına kadar, kendisinin halifeleri vasıtasıyla bugünkü Kazakistan'dan Türkmenistan'a kadar uzanan sahada etkili olduğu; 1220'lerden itibaren söz konusu istilânın etkisiyle güneye Hindistan'a doğru sarktığı ve nihayet aynı sebeple batıya Azerbaycan, Anadolu ve Balkanlara doğru yayıldığı anlaşılıyor. Bu yayılışta Yesevî dervişlerinin yanı sıra, Yesevîliğin Kalenderîlik'le birleşmesiyle ortaya çıkan Haydarîlik tarikatı mensuplarının da etkili olduğu belirtiliyor (Ocak, 1996a, 66-67). Ancak zamanla Haydarîliğin daha etkin hale geldiği, XV. yüzyıl sonlarında ise bu kez Bektaşîliğin Yesevîlik, Vefaîlik, Haydarîlik ve benzeri hemen bütün tarikatları kendi bünyesi içine

aldığı tespiti yapılmaktadır (Ocak, 1996a, 43).

XV. yüzyıl sonlarında Firdevsî-i Rûmî tarafından derlenip yazıya geçirilen *Velâyetnâme-i Hacı Bektaş Velî* ile ondan biraz daha önce Derviş Burhan tarafından kaleme alındığı sanılan *Velâyetnâme-i Hâcım Sultan*'ın aslında *Hâce Ahmed Yesevî* menâkıbının Anadolu versiyonu ya da Ahmed Yesevî'nin göçlerle Anadolu'ya taşınan şifahi menkıbelerinin kaleme alınmış şekli oldukları, varsayılmaktadır. Bu metinlerde, Haydarîliğin kurucusu Kutbeddin Haydar, Ahmed Yesevî'nin oğlu olarak gösterilmekte, kâfire esir düşen Kutbeddin Haydar Hacı Bektaş Velî tarafından kurtarılmakta, bunun üzerine Hacı Bektaş Velî, Ahmed Yesevî'nin halifesi olarak İslam'ı yaymak üzere Anadolu'ya gönderilmektedir (Ocak, 1996a, 70-71).

Benzer bir gelişmenin, Moğol hâkimiyetine giren Maveraünnehir bölgesinde, İslam öncesi Türk-Moğol inançlarına karşı bir tepki olarak ortaya çıkan Nakşibendîlik kanalıyla yaşandığı, XIV. yüzyılın ikinci yarısında kurulan bu tarikatın, bölgede çok saygın ve etkin bir pozisyonu bulunan Yesevîlik'ten istifade ettiği ve zamanla, yukarıda bahsi geçen değişimin bu kez farklı bir biçimde yaşanmasıyla, Yesevîliğin Nakşibendîlik versiyonunun ortaya çıktığı anlaşılıyor (Ocak, 1996a, 39). Daha sonra bu versiyonun Anadolu'ya da taşınmasıyla birlikte Yesevîliğin Bektaşîlik ve Nakşibendîlik adları altında içerik olarak birbirlerinden oldukça farklı iki şeklinin varlıklarını devam ettirdikleri tespiti yapılmaktadır ki, bu farklılaşma, ayrı çalışma konularını ihtiva etmekte olup konunun uzmanı tarihçiler tarafından tartışılmaktadır (Karamustafa, 2014, 67-69).

1. Batı Anadolu'da Yesevîlik

Bu çalışmada yapılmak istenen ise Yesevîlik, Vefaîlik, Haydarîlik, Bektaşîlik halkaları şeklinde oluşan zincirin küçük bir yan halkasını oluşturan ve aslında Hacı Bektaş Velî (öl. 1271) ile yaklaşık aynı dönemde ve ona paralel olarak ortaya çıkan Hacım Sultan'ı, Şeyh Dedebalı ve Dedebalılar cemaati detayı ile birlikte daha anlaşılır bir hale getirmeye çalışmak, olacaktır.

Bu gelişmelerde, önce Moğol istilâsının saldığı büyük korkunun etkisiyle meydana gelen nüfus hareketleri ve ardından yine aynı sebeple Hârizmşahlar devletinin ortadan kalkmasıyla bu devletin tebaasını oluşturan toplum kesimlerinin Anadolu'ya sığınması sonrasında Türkiye Selçuklu devletinin de İlhanlı hâkimiyetine girmesiyle meydana gelen kargaşa ortamının etkileri, dikkate alınmalıdır. Çünkü meydana gelen nüfus hareketleri, hem Hârizmşahlar'ın egemen olduğu sahada ve hem de Anadolu coğrafyasında çok büyük değişikliklere sebep olmuştu. Bu göçlerle gelen kitleler arasında Yesevî dervişlerinin olmaması düşünülemez.

Yukarıda bahsedildiği üzere Moğol hâkimiyetine giren sahalarda kalan Yesevî dervişleri, bulundukları coğrafyada etkili olmaya çalışan İslam öncesi Türk-Moğol inançlarına karşı savunma psikolojisi ile Kitabî İslâm'a daha yakın olarak Nakşibendî bir tarz geliştirirken İran ve Azerbaycan üzerinden Anadolu'ya gelenler ise hem güzergâhta ve hem de Anadolu'da karşılaştıkları yeni kültürel çevrelerle birlikte daha farklı tarzlar geliştirdiler. Yesevî dervişleri, bu sahalarda etkili olan Melametî-Kalenderî anlayışın etkisiyle önce Haydarîlik kimliği ile öne çıktılar. Babası Türkistan hanlarından Şâhver veya Teymur bin Ebû Bekir olan (Yazıcı, 1998, 24-25) Haydarîlik tarikatının kurucusu Türk asıllı mutasavvıf Kutbeddin Haydar'ın, Velâyetnâme'de Ahmed Yesevî'nin oğlu olarak gösterilmesi, bu gelişmeyi açıkça ortaya koyuyor.

Bilhassa Babaîler isyanı sürecindeki gelişmelerin gösterdiği üzere Anadolu'ya gelen Yesevî dervişlerinin sahada etkili olan Vefaî tarikatı mensupları ile de etkileşimde

bulundukları anlaşılıyor. Velâyetnâme'de, daha sonra Hacı Bektaş Velî'nin devreye alınarak Kudbeddin Haydar'ı kâfir elinden kurtarması ve Ahmed Yesevî tarafından İslâm'ı yaymak üzere Anadolu'ya gönderilmesi, yeni bir aşamayı işaret ediyor. Babaîler isyanı sonrasında Hacı Bektaş Velî'nin Kırşehir'e yerleşerek "ulu halifelerinden" olan Hacım Sultan'ı Batı Anadolu'ya Germiyan topraklarına göndermesi, aynı silsileye yeni bir halkanın eklendiğini gösteriyor. Germiyan topraklarına gelen Hârizmli aşiretlerden birisi olduğu anlaşılan Dedebalılar Cemaati ve bu cemaatin lideri olması kuvvetle muhtemel Şeyh Dedebalı'nın ilerleyen dönemlerde Hacım Sultan'ın oğlu olarak gösterilerek Bektaşîlik geleneğine dâhil edilmesi, Yesevîlik zincirinin Batı Anadolu'daki son temsilcilerinden birisinin varlığının tespitine imkân sağlıyor.

2. Hacım Sultan

Hacım Sultan Velâyetnâmesi'ne göre Hacım Sultan, Ahmed Yesevî tarafından Hacı Bektaş Velî'ye yol arkadaşı olarak Anadolu'ya gönderilir. Velâyetnâmede, yol arkadaşlığının Hoca Ahmed Yesevî'nin ricası üzerine gerçekleştiği anlatılıyor; Hacım Sultan'ın, Hacı Bektaş Velî'ye yol arkadaşı olmak istemesi, Hacı Bektaş Velî'nin, -Nasıl yoldaş olursun?- sorusuna Hacım Sultan'ın, -Eğer yoldan çıkarsan ayağına vururum- diye cevap vermesi ve bu cevap üzerine yol arkadaşlığının kabul edilmesi de Hacım Sultan'a farklı ve anlamlı bir rol verildiğini gösteriyor (Gülerer, 2014, 426, 468, 506, 577-578, 614). Hacı Bektaş Velî Velâyetnâmesi'nde ise Hacı Bektaş Velî'nin yalnız olarak Anadolu'ya geldiğinden bahsedilir. Ahmed Yesevî'nin, "var, seni Rûm'a saldık, Sulucakaraöyük'ü sana yurt verdik, Rûm Abdallarına seni baş yaptık ... Hacı Bektaş Velî, ertesi gün, gün doğarken Hâce Ahmed Yesevî'den izin alıp yola düştü" (Gölpınarlı, 1958, 16-17, Çiftçioğlu, 2017, 181). Her ne kadar Hacım Sultan'ın Velâyetnâmesi'nin Hacı Bektaş Velî'nin Velâyetnâmesi'nden daha önce yazıya geçirildiği belirtilse (Ocak, 1996b, 505) ve Hacım Sultan, Hacı Bektaş Velî'nin ikinci önemli halifesi olarak gösterilse de (Gölpınarlı, 1958, 36), bu durum Hacım Sultan'ın, Bektaşî geleneğine sonradan dâhil edilmiş olabileceği ihtimalini akla getiriyor.

Velâyetnâmelerde, uzun süre Sulucakaraöyük'te Hacı Bektaş Velî'nin müridi/halifesi sıfatıyla kaldığı belirtilen Hacım Sultan, şeyhi tarafından Germiyan iline gönderilir. Hacım Sultan, önce Afyonkarahisar Öyük köyüne, ardından Sandıklı'ya ve nihayet Uşak Susuz köyüne gelir. Kendisinin en önemli halifesi, velâyetnâmesini de yazan Burhan Abdal'dır. Hacım Sultan'ın daha sonra Şeyhlü'ye tabi Menteşe karyesi olduğunu düşündüğümüz Menteşe iline (*BOA, TTd-00045-00164*) Şeyhlü/Işıklı taraflarına ve Seyyid Gazi türbesine gittiği anlatılır (Çiftçioğlu, 2017, 179-193). Aşağıda ifade edileceği üzere bahsi geçen yerlerde (Sulucakaraöyük, Sandıklı, Susuz/Hacım, Şeyhlü ve Homa) Hacım Sultan'ın izlerinin bulunması bu bakımdan anlamlı olsa gerektir.

Velâyetnâmelerde Hacı Bektaş Velî ile ilişkilendirilen Hacım Sultan adına Uşak Sivaslı'ya bağlı Hacım köyü ve bu köyde bir türbe bulunmaktadır ki, arşiv belgeleri bu köyde aynı zamanda bir zaviyenin de bulunduğunu haber veriyor. Buraya oldukça yakın bir bölgede Afyonkarahisar'a bağlı Sandıklı (*BOA, MVL-00709-00005-002-001*) ve Denizli'ye bağlı Homa kazalarında da onun adına birer zaviye kaydı bulunuyor. Homa kazasındaki zaviye vakfının gelir kaynakları arasında sekiz göz değirmenin de Hacım değirmeni olarak adlandırıldığı görülüyor (Türkel, 2017, 290).

Yine aynı coğrafyadaki Şeyhlü/Işıklı kazası Dede karyesinde bulunan Hoca Sultan tekkesi/zaviyesi, türbesi ve camiinin de Hacım Sultan ve Dedebalı ile ilişkilendirilmesi

mümkün gözükmektedir. XIV. yüzyıla tarihlenen ve günümüze ulaşabilen Hoca Sultan türbesi, Hoca Sultan tekkesi içerisindedir. XVI. yüzyılda da mevcut olan Hoca Sultan zaviyesi Hoca Habib zaviyesi olarak da anılmaktadır (Beyazıt, 2011, 305, 312-313). Hacım Sultan Velâyetnâmesinde Hacım Sultan'ın halifeleri arasında yer alan *Habîb-i Hacı (Acemî) Paşa Sultan* ve Dedebalı ile ilişkili olduğunu düşündüğümüz Dede karyesi adları aynı tasavvufî çevrenin izlerini taşıyor görünmektedir. Gülerer, Hacı Bektaş Velî menâkıbnâmesinde bahsedilen iki Habib'ten ilkinin Hacı Bektaş Velî vefat ettiğinde onun seccadesine oturtulduğunu, diğerinin ise Hacım Sultan ile ilgili bölümde geçen Habib Hacı, Habib-i Acem, Habib-i Acemî, Habib Acem Hacı Paşa Sultan gibi adlarla geçtiğini belirtiyor ve Hacım Sultan ile bahsi geçen Beyce Sultan ve Habib-i Acem Paşa Sultan'ın benzer topluluklara mensup olduklarını ifade ediyor (Gülerer, 2014, 321-323, 447, 449, 451, 452, 455, 457, 459).

Türkmenistan'da yaşamış bir Yesevî şeyhi ya da dervişi olduğu belirtilen Gözlü Ata (Tosun, 2013, 489) bilgisi ile Uşak Sivaslı'ya bağlı Tatar köyünün Dedeballar mahallesi girişinde olduğu ifade edilen Gözlaba/Gözlü Baba türbesi tespiti de (Savaş, 2021, 292) konumuz itibariyle ilginç veriler olarak değerlendirilebilir. Dedeballar ile Tatar köyü arasında bulunan Savran kuyusu yakınlarındaki ahşap geleneksel yapılı Aşağı Camiin (1880'de yapıldığı belirtiliyor) girişinde asılı olduğu söylenen kocaman geyik boynuzları bilgisi de konumuz itibariyle dikkat çekmektedir. Hacı Bektaş Velî Velâyetnâmesinde, Hacı Bektaş Velî'nin Anadolu'ya gelişinde onu karşılayanlar *arasında bulunan ve Rûm'un gözcüsü* olduğu belirtilen Karaca Ahmed Sultan da konumuz itibariyle önemli bir şahsiyettir (Gölpınarlı, 1958, 18-20, 91; Gülerer, 2014, 427-430, 469-471, 508-514, 578-581, 615-617). Hacı Bektaş Velî'nin Germiyan topraklarındaki başlıca temsilcileri olan Burhan Abdal, Resûl Baba ve Seyyid Cemal Sultan'ın (Çiftçioğlu, 2017, 186-188) yanında Anadolu ve Balkanlarda izler bırakmış olan Karaca Ahmet Sultan'*ın,* Hacım Sultan'ın adını verdiği Hacım karyesi ile Şeyh Dedebalı'nın ya da Dedebalı cemaatinin adını verdiği Dedebalılar karyesinin hemen yakınında Eşme/*İnay'a* bağlı bir karyeye adını verdiği anlaşılmaktadır (*VGM-DEFTER-00604-00064*).

Konya valisi Hafız Paşa'ya hitaben yazılan bir şukka'da Hacı Bektaş Velî zaviyesine bağlı Mucur kazasına tabi Hacım karyesinden bahsedilmektedir (*BOA, A-MKT-UM-00109-00006-001-001*). Başka bir belgede ise "Hacım nam-ı diğer Karaöyük karyesi" ifadesi (*BOA, IE-EV-00073-07899-001-001*) geçmektedir.

Tarsus kaymakamına hitaben yazılan bir şukka'da ise "Avşar ve Cerid ve Hacım kazaları" ibareleri kayıtlı bulunmaktadır (*BOA, A-MKT-00216-00044-001-001*).

Bunlardan Hacım ve Dedebalılar'a çok yakın coğrafyada bulunan Sandıklı, Homa ve Şeyhlü/Işıklı kazalarındaki müesseselerin Hacım Sultan ve Dedebalı ile irtibatlandırılmasında herhangi bir sıkıntı olmamalıdır. Aynı şekilde Mucur kazasındaki Hacım karyesinin de konumuzla ilgili olması kuvvetle muhtemeldir. Tarsus taraflarında bulunduğu anlaşılan Hacım kazası hakkında ise henüz kesin bir şey söylemek mümkün gözükmüyor. Ancak arşiv belgelerine dayanarak Dedebalı cemaatinin iz bıraktığı yerler olarak tespit edilen Yörükân taifesinden olmak kaydıyla, Kars-ı Maraş (bugünkü Osmaniye-Kadirli ilçesi), Kütahya sancağına bağlı Uşak ve Banaz kazalarıyla Niğde sancağına tabi Ürgüp, Niğbolu sancağına bağlı Tırnova, Paşa sancağı dâhilinde bulunan Gümülcine ve Pravişte kazaları (Türkay, 2005, 267) ile Saruhan sancağına bağlı Manisa kazası, yine aynı bölgedeki Palamud nahiyesinde varlığı tespit edilen Dedebâliler Cemaati (Halaçoğlu, 2011, 602) ve Hacım Sultan-Dedebalı yakınlığı dikkate alınırsa konu daha iyi anlaşılabilir. Çünkü Hacı Bektaş Velî, Hacım Sultan, Dedebalı vb. şeyh ve dervişlerin münferit hareket eden kişiler olmadığı

artık anlaşılmış durumdadır. Ahmet Yaşar Ocak, bu gibi dervişlerin, kendilerince uygun gördükleri yerlere aile ve aşiret mensuplarından oluşan müridleriyle yerleşip zaviyeler inşa ettiklerini belirterek, genellikle hem aşiret beyi hem dinî lider olan Türkmen babalarının, kalabalık kitleleri harekete geçirerek merkezi yönetimlere karşı çıkabilmelerini de bu özelliklerine bağlıyor (Ocak, 2014, 37). Yazar, bir başka çalışmasında aynı konuya misal olarak diğer bütün Türkmen şeyhleri gibi Hacı Bektaş Velî'nin de kendisine tabi Bektaşlu aşiretinin beyi olduğunun tespitinin yapıldığı bir araştırmaya (Beldiceanu-Steinherr, 1991, 21-79) atıfta bulunuyor (Ocak, 1996a, 158). Bu bakımdan Moğol baskısı sebebiyle, Celaleddin Hârizmşah öncesi ve sonrasında Anadolu'ya gelen toplumsal kesimlerin, büyük ölçüde bu yapıda oldukları kabul edilmeli ve meseleler buna göre yorumlanmalıdır.

1 Cemâziyelevvel 721/29 Mayıs 1321 tarihli vakfiyeden anlaşıldığı kadarıyla, Germiyanlı Yakup Bey'in oğlu Mehmed Bey, Uşak kazasında tesis ve bina ettiği zaviyeye, Hacım karyesi ve etrafındaki sınırları belirtilen araziyi vakfediyor. Zaviye şeyhi olarak da, nesilden nesile devam etmek üzere Germiyan/Kirman şeyhi Şeyh Mustafa'nın oğlu Şeyh Dedebalı'yı tayin ediyor. Vakfiyede, gelirleri Yakup Bey tarafından kurulan zaviyeye vakfedilen Hacım karyesi hariç, Hacım Sultan ile ilgili başka bir malumat bulunmuyor. Yani vakfiyede Hacım Sultan'ın adı ile alışılageldiği üzere onunla ilgili övücü ifade ve dua cümleleri bulunmadığı gibi zaviyenin Hacım Sultan adına kurulması ile ilgili de bir bilgi yer almıyor. Sadece ilgili vakfiyenin suret kayıtlarında "Uşak kazasında Hacım Sultan karyesi zaviyesi vakfının suret-i vakfiyesidir" ibaresi bulunuyor (*BOA, MŞH-ŞSC-d-08851-0018*, 31-32, 58, 59).

XV. yüzyıl ortalarında yazıldığı kabul edilen (Ocak, 1996b, 505) Hacım Sultan Velâyetnâmesinde, Karahisar yakınlarındaki büyük bir kayanın dibinde keramet göstermesi üzerine adının Tuğrul (Tondul) olduğu belirtilen Karahisar beyinin, Hacım Sultan'a kendisi için bir âsitâne binâ etmeyi, bu zaviyeye vakıflar tahsis edip hizmetkârlar görevlendirmeyi ve kendilerinin şeyhi olmasını teklif etmesi (Gülerer, 2014, 436-437, 477, 525-526, 586-587, 622-623), o devir şartlarında siyasî-dinî irade ilişkilerinin nasıl gelişme gösterdiğinin anlaşılması bakımından anlamlı olsa gerektir.

Keza Hacım Sultan'ın Sandıklı'daki müridi Derviş Hacı'ya "Senin makamın burasıdır, benim makamım Susuz nam mevzidedir, beni isteyen sende bulsun senin ismin dahi Hacım olsun" diyerek buradaki Hacım zaviyesine işarette bulunması da, bölgedeki Hacım isimli zaviye isimlerine işaret olarak değerlendirilebilir (Gülerer, 2014, 441, 481, 532, 590, 626-627). Yaklaşık 100-150 yıllık bir süreçte meydana gelen sözlü anlatımların yazıya geçirilmiş hali olarak kabul edebileceğimiz velâyetnâmelerde geçen bu tür bilgiler, geleneğin nasıl oluşturulduğunu göstermesi bakımından da önemlidir.

Yine Hacım Sultan'ın Menteşe iline gittiklerinde, bir kızı, sarışın güzel bir yiğide çevirerek "Bu yiğit bizim oğlumuzdur beni isteyen bunda bulsun bunun ismi dahi Hacım Sultan olsun" demesi, Hacım Sultan'ın oğlumuz dediği yiğidin velâyet sahibi olması, Menteşe halkının "Bizim şeyhimiz Hacım Sultan oğludur" demeleri de Homa'daki Hacım Sultan zaviyesini işaret ediyor olabilir (Gülerer, 2014, 448-451, 488-490, 544-547, 598-600, 632-634).

Benzer şekilde Seyyid Gazi ziyareti dönüş yolunda, Hacım Sultan'ın yanında bulunan dervişlerin "Sultanım gelin evlenin, sizden sonra bir evlâdınız kala, âsitânenizi bekleye" demeleri üzerine Hacım Sultan'ın, kendisiyle evlenmeyi kabul eden yaşlı bir kadından Köprüceği Delik Osman adını verdiği ve "Beni isteyen onda bulsun ve benim üzerimde beklesin" dediği bir oğlunun olması, sonra velâyet sahibi

olan Osman Baba'nın Çakır Çelebi adında bir oğlunun dünyaya gelmesi, Hacım Sultan'ın, daha önce Kızıl Burun denilen yüksek bir tepe üzerine asasını diktiği yere Osman Baba'yı göndererek asanın yanına bir âsitâne bina etmesini istemesi (Gülerer, 2014, 458-460, 496-499, 563-567, 605-608), Hacım Sultan'ın nefes evlâdı ya da halife zincirine yeni bir halkanın eklendiğinin göstergesi olarak değerlendirilebilir. Ancak Kızıl Burun denilen yüksek tepe üzerinde inşa edilen zaviye ile ilgili başkaca bir bilgiye ulaşılamamıştır. Yukarıda Hacım Sultan'ın iz bıraktığı sahalardaki yer ve kurum isimlerinin hilafına Seyidgazi-Uşak arasındaki coğrafyada böyle bir verinin bulunmamasından hareketle Kütahya Tavşanlı Pazarköy'de bulunan Dedebalı zaviyesinin bahsi geçen âsitâne olabileceği, dolayısıyla Köprüceği Delik Osman ya da onun oğlu Çakır Çelebi ile Şeyh Dedebalı veya onun evladı arasında bir münasebet bulunabileceği düşünülebilir. Mehtap Özdeğer, Yakup Bey vakfiyesinde adı geçen Şeyh Dedebalı'nın, sonraki belgelerde Hacım Sultan'ın oğlu olarak gösterilmesinden hareketle konuyu değerlendiriyor (Özdeğer, 2001, 401). Bahsi geçen Osman Baba ile Fatih devrinde yaşadığı bilinen meşhur Kalenderî şeyhi Otman Baba'nın aynı kişi olması ihtimaliyle ilgili değerlendirmeler de bulunuyor (Çiftcioğlu, 2017, 182-183).

Horasan'dan Hacım Sultan'ı görmek üzere Germiyan ilinde Susuz mevziine gelen Derviş Burhan'a, buradaki Yörüklerin Hacım Sultan ile ilgili olarak; "Şu tepe üzerinde senin gibi bir derviş var, yemez içmez kırk gündür yatar ve gelip bize, buraya ben âsitâne bünyâd edeceğin diye söyler" demeleri, devamında onu sevenlerin bir mescid bina ettiklerinin belirtilmesi ve nihayet Hacım Sultan'ın bir âsitâne ve bir câmi bina etmek arzusunda olduğunun ifade edilmesi, konumuz itibariyle açıklayıcı olabilir (Gülerer, 2014, 445, 484, 537, 594, 629-630). Velâyetnâmeye göre Hacım Sultan'ın arzu ettiği âsitâne yani zaviye henüz bina edilmemiştir. Hacım Sultan'ın arzusunun, yukarıda bahsedilen Yakup Bey tarafından yerine getirilmiş olduğu sonucuna varılmaktadır (Özdeğer, 2001, 398). Muhtemelen sevenleri tarafından inşa edilen küçük bir mescit ile başlayan yapılaşma süreci, vakfiyede belirtildiği üzere Germiyanlı Yakup Bey'in bina ettirdiği zaviye ve Hacım Sultan'ın vefatı üzerine yapılan türbe ile devam etmiş olmalıdır.

Vakfiyeden anlaşıldığı kadarıyla söz konusu zaviyede sadece zaviye şeyhi görevlendirilmiştir ki, o da Şeyh Dedebalı'dır. Ancak daha sonra zaviye şeyhi ile aynı anlamda olmak üzere zaviyedar'a ilave olarak nâzır ve mütevelli görevlendirmesinin de yapıldığı tespit edilmiştir (Öntuğ, 1998, 113-115). Muhtemelen Hacım Sultan'ın vefatından sonra zaviyenin bulunduğu sahada bir türbe inşa edildiği ve böylece burada belgelere yansıyan bir türbedarın da görevlendirilmiş olduğu değerlendirilmektedir.

Hacım Sultan'la ilgili vakfiyede herhangi bir işaret bulunmamakla birlikte velâyetnâmelerde Hacı Bektaş Velî ve Hacım Sultan arasında var olduğu belirtilen şeyh-halife münasebeti, Osmanlı dönemi arşiv vesikalarına da yansımış görünüyor. Hacım Sultan türbe ve zaviyesine yapılan atamaların Hacı Bektaş Velî Âsitânesinde Seccâdenişîn olanların arzıyla gerçekleşmesi bu bakımdan anlamlı olsa gerektir.

13 Ramazan 1207/24 Nisan 1793 tarihli Uşak kadısı Mehmed Sadık'ın arzında, Hacım Sultan türbesinde maliyeden berat-ı âlîşân ile türbedarlık hizmetinde bulunan Bektaşi Derviş Mehmed'in vefat etmesi üzerine merhumun muteberi ve her bakımdan türbedarlığa layık olduğu türbe-i şerif mukimleri olan zümre-i sâlikîn tarafından kadıya haber verilen ve on beş seneden fazla türbede ikamet ettiği belirtilen Bektaşi Derviş Ali'nin, türbedarlığa atanması isteniyor. Aynı belgede Mehmed'in 28 Nisan 1771 tarihli rüûs-ı hümâyûn ile ilgili göreve getirildiği belirtiliyor (*BOA, C-EV-00623-31410-001-001).*

23 Zilkade 1210/30 Mayıs 1796 tarihli Uşak kazası naibi Züfer'in arzı üzerine çıkarılan mufassal defter kayıtlarında; Hacım Sultan türbedarı Bektaşi Ali Halife'nin vefat etmesi üzerine yine Tarîk-i Bektaşiye'den Seyyid Hasan Baba'nın atamasının Hacı Bektaş Velî Âsitânesinde seccâdenişîn olan Şeyh Abdullatif Efendi'nin arzıyla yapıldığı görülüyor (*BOA, C-EV-00504-25481-001-001)*.

Evasıt-ı Zilkade 1240/6-16 Temmuz 1825 tarihli Hacı Bektaş Velî evlâdından Seccâdenişîn Seyyid Şeyh Mehmed Hamdullah'ın arzında, Hacım Sultan türbesi türbedarı Seyyid Hüseyin Dede'nin vefat ettiği (aynı belgede Seyyid Şeyh Feyzullah Efendi Seccâdenişîn-i Hacı Bektaş Velî'nin arzı ve 14 Temmuz 1819 tarihli rüûs-ı hümâyûn ile atandığı belirtiliyor) ve yerine erbab-ı istihkakdan Murtaza Dede'nin atanması isteniyor; arzuhalde geçen "Vâki olan tevcihâtı Hacı Bektaş Velî Âsitânesinde Seccâdenişîni arzıyla olagelmişdir" ifadeleri, Hacım Sultan türbesi türbedarlığına atamaların Hacı Bektaş Velî Âsitânesinde seccâdenişîn olanların arzıyla gerçekleştiğini ayrıca vurguluyor. (*BOA, C-EV-00659-33202-001-001)*.

Velâyetnâme nüshalarında Hacı Bektaş Velî'nin Hacım Sultan'a "ey 'ammū, iy 'ammū-zādem, ey 'ammzāde, vay 'amm-zādem ve ey 'amm-zāde" ifadeleriyle hitap etmesi (Gülerer 426, 468, 506, 578, 614), her ne kadar her ikisi de Hz. Peygamber neslinden gösterilse de, aralarında bir amcaoğlu münasebeti ihdas edilme çabası olarak değerlendirilebilir.

1826'da Yeniçeriliğin ortadan kaldırılarak Bektaşi tekkelerinin kapatılmaları sürecinde, Hacım Sultan tekkesi yıktırılmış, türbedar Murtaza Baba görevden uzaklaştırılmış ve yerine Veliyüddin Ağa (ehl-i sünnet ve erbab-ı ziraat) atanmış, tekkeden müsadere edilen bakır 2146 kuruşa satılmıştır (Maden, 2010, 131, 162, 280). Sandıklı'da bulunan Hacım Sultan tekkesi ise teftiş esnasında Bektaşi olmadığı anlaşıldığından kapatılmaktan kurtulmuştur (Maden, 2010, 140-141, 280). Aşağıda bahsedilecek olan Hacım Sultan ve Dedebalı ile bağlantısı olduğunu düşündüğümüz Hacı Dede tekke ve türbesi de, türbe ve vakıflarıyla varlığını sürdürmüş görünmektedir (Maden, 2010, 280).

3. Şeyh Dedebalı

Şeyh Dedebalı ve Dedebalılar cemaati ile ilgili tarafımızdan birbirini takip eden üç çalışma gerçekleştirilmiştir (Savaş, 2018, 243-262, Savaş, 2019, 211-243, Savaş, 2021, 173-295). Bu çalışmada Şeyh Dedebalı'nın Hacım Sultan zaviyesine şeyh olarak atanması hususu, önceki çalışmalar ve bazı yeni belge ve değerlendirmelerle daha anlaşılır hale getirilmeye çalışılacaktır.

Salih Gülerer'in derlediği sözlü anlatımlarda, Dedeballar/Dedebalılar karyesinin kurucusu Dedebalı ile Tatar karyesinde bulunan İmren Dede'ye bu toprakları Hacım Sultan'ın yurt olarak verdiği; adı önce Dedebalı olan karyenin sonra Dedebağlar ve Dedeballar şeklinde değişme seyri takip ettiği; Dedebalı'nın Hacım Sultan Menâkıbnâmesinde Yağlu Baba veya Bağlu Baba şeklinde geçtiği ve buradan Dedeyağlu, Dedebağlu, Dedeballar ve Dedebalı adının ortaya çıktığı, dolayısıyla Dedebalı adının yağ ve balla bir ilişkisinin olabileceği belirtiliyor (Gülerer, 2014, 100). Menâkıbnâme nüshalarında Hacım Sultan, Karahisar yakınlarında bulunan Öyük (Ali Emiri Efendi B Nüshasında Öveyik) karyesinde Yağlu/Yağlı (Ali Emiri Efendi A ve Diyanet nüshalarında Bağlu/Bağlı) Baba) ile karşılaşıyor (Gülerer, 2014, 432, 473, 517-518, 582, 619). Anadolu'da birçok yerleşim birimi ile ilgili bu tür benzetme ve yakıştırmaların zamanla ortaya çıktığı biliniyor. Dedebalı'nın bir cemaat adı olduğu

ve kuvvetle muhtemel bu cemaate adını veren Şeyh Dedebalı adının zamanında kişi, kurum ve yerleşim birimi adı olarak arşiv belgelerine yansıdığı için bu tür benzetme ve yakıştırmaların fazla bir ehemmiyeti olmamakla birlikte söz konusu rivayetlerde Hacım Sultan'ın, Dedebalı karyesinin kurulduğu sahayı Dedebalı'ya, Tatar karyesinin kurulduğu sahayı da İmren Dede'ye yurt olarak verdiğinin anlatılması, konumuz itibariyle önemli olabilir. Yani sırasıyla Ahmed Yesevî'nin Hacı Bektaş Velî'ye, Hacı Bektaş Velî'nin Hacım Sultan'a velayetnâmelerde belirtilen yerleri yurt olarak vermelerine benzer şekilde Hacım Sultan'ın da sonradan nefes evlâdı olarak gösterilen Dedebalı'ya, geleneğe uygun bir şekilde köyün kurulduğu sahayı yurt olarak vermesi, o devirlerdeki toplum yapısının ve tasavvufî geleneğin bir neticesi olarak ortaya çıkan gelişmeler olarak değerlendirilebilir.

Yukarıda değinildiği üzere Yakup Bey tarafından tesis edilen vakfiyede, aslında Hacım Sultan'dan çok Şeyh Dedebalı'nın öne çıkarıldığı izlenimi bulunmaktadır. Vakfiyede Yakup Bey tarafından inşa edilen zaviyeye Hacım köyü ve çevresindeki sınırları belirtilen arazinin vakfedilmesi haricinde Hacım Sultan ile ilgili başkaca bir malumat bulunmamaktadır. Bu tür bir şeyh adına inşa edilen zaviye ve buna yapılan vakfiye kayıtlarında ilgili şeyhe dair övücü ifadeler ve dua cümleleri bulunur. Ancak bu vakfiyede Hacım Sultan ile değil, Şeyh Dedebalı'nın babası Şeyh Mustafa ile ilgili bahsi geçen tarzda "mürşidü's-sâlikîn kutbu'l-vâsılîn kâşif-i rumûzü ehle'l-yakîn" ibarelerin bulunduğu görülüyor. Eğer bu durum vakfiyenin orijinalinde de böyle ise alışılagelenin dışında bir uygulamanın varlığından söz edilebilir. Ancak vakfiyenin orijinalini göremediğimiz için bu konuda bir yorum yapabilmek mümkün gözükmüyor.

Vakfiye suretine göre Şeyh Dedebalı, Germiyan şeyhi Şeyh Mustafa'nın oğludur. Vakfiyede Yakup Bey, "el-Germiyan", Şeyh Mustafa ise "eş-Şeyhü'l-Germanî/Kirmanî" ibaresiyle kaydedilmiştir. Bu yazım farklılığı bilinçli bir şekilde mi yapılmıştır, bilinmez. Ancak Celaleddin Hârizmşah'ın yenilgisinin ardından Kirman bölgesinden Anadolu'ya gelen Hârizmli aşiretlerin Kirmanlı anlamında Kirmanî olarak adlandırılmaları ihtimali göz ardı edilmeyecek kadar kuvvetli görünmektedir. Germiyan beyliğinin, Hacım Sultan'ın ve Dedebalı'nın ve dolayısıyla Dedebalı cemaatinin yerleştiği sahalar ile Hârizmli aşiretlerin iskân oldukları yerlerin birbiriyle örtüşmesi, bu bakımdan anlamlı olmalıdır.

Babası Türkistan hanlarından Şâhver veya Teymur bin Ebû Bekir olan (Yazıcı, 1998, 24-25) Kutbeddin Haydar'ın, Velâyetnâme'de Ahmed Yesevî'nin oğlu olarak gösterilmesine (Eraslan, 1989, 160) benzer şekilde ilgili vakfiyede, eş-Şeyhü'l-Kirmanî eş-Şeyh Mustafa'nın oğlu olarak kayıtlı bulunan Şeyh Dedebalı'nın da daha sonraki süreçte Hacım Sultan'ın oğlu olarak kaydedildiği anlaşılıyor.

1759'un ilk haftası içinde yazıldığı anlaşılan hükümde, Defter-i Hâkânî'de kayıtlı bulunduğu belirtilen vakfiyeye atıfta bulunularak, Hacım köyü ve etrafındaki arazinin gelirinin zaviyede konaklayan yolculara harcanmak üzere tasarruf hakkının önce Hacım Sultan evlâdından Dedebalı bin Şeyh Mustafa'ya sonrasında ise nesilden nesile devam etmek üzere evladına bırakıldığı, belirtiliyor. Ayrıca Evâil-i Cemâziyelevvel 1172, 31 Aralık 1758-9 Ocak 1759 tarihli bir hükümde Kulacık/Koluaçık Hacım Karyesi ve Kiçioğlu Yahya değirmeninin önceden beri Hacım Sultan zaviyesine vakıf ve Hacım Sultan'ın oğlu olarak gösterilen Dedebalı'nın, merhum Sultan Mehmed Han tarafından verildiği ifade edilen nişanla tasarruf etmiş olduğu, tahrir esnasında evlâdından Kemal veled-i Şeyh ve biraderi Veli'nin müştereken vakfiyet üzere mutasarrıf ve bahsi geçen vakfa şeyh oldukları, ifade ediliyor (*BOA, AE-SMST-III-00239-19032-001-001*). Hacım Sultan vakfiyesinin 1720 Haziranında

Zaviyedar Zeynelabidin'in elindeki 2 adet vakfiyenin içeriklerinin hukuki bakımdan uygun görülmesi üzerine Defter-i Hâkânî'ye kayd olunduğu anlaşılıyor (*BOA, TKGM-d-00407-00057*). 560 nolu Kütahya Sancağı Evkaf Defteri'nde, Hacım Sultan oğlu Dedebalı'nın, merhum Sultan Mehmet Han nişanıyla vakfa tasarruf etmekte iken kendi isteğiyle tasarruf hakkını oğluna (Şeyh Çelebi) devrettiği, bu dönemde (II. Mehmet dönemi) vakfın bozulup tımara çevrildiği (eşkinci vaz' olub), II. Bayezid döneminde tekrar vakıf haline dönüştürülerek, adı geçen Şeyh eline hüküm verildiğinin Defter-i Atik'de kayıtlı olduğu, daha sonra Hacım evlâdından Şeyh'in oğlu Kemal ve biraderi Veli'nin müştereken vakfiyet üzere mutasarrıf oldukları ve nihayet tahrir esnasında bilfiil padişah beratıyla Zeynelâbidin'in vazife yaptığının Defter-i Cedid'e kaydolunduğu, belirtilerek biraz daha detay bilgiler veriliyor (*BOA, TKGM-d-00407-00054, 56*). Ancak 29 Mayıs 1321 tarihli vakfiyede adı geçen Şeyh Dedebalı ile II. Mehmet'in (1444-1446, 1451-1481) verdiği nişanla (Ek-2'de verilen çeviri metinde geçen *mezkur Hacım Sultan oğlu Dedebalı merhum Sultan Mehmed Han tâbe serâhü nişânıyla mutasarrıf imiş sonra ihtiyarıyla oğlu Şeyh Çelebi bildirmiş sonra evkaf bozulıcak buna dahi eşkinci vaz' olub sonra merhum Sultan Bayezid Han tâbe serâhü vakf-ı mezkurun eşkincisi ref' idüb kemâkân vakfiyeti mukarrer dutub mezkur Şeyh eline hükm-i* şâhî *virmiş* ifadesi, bahsi geçen hükümdarın Fatih Sultan Mehmet olduğunu gösteriyor) zaviyeye tasarruf eden Hacım Sultan oğlu Dedebalı arasında sadece bir dede-torun ilişkisi olabilir diye düşünüyoruz. Beylikler devri olarak adlandırabileceğimiz Anadolu'da siyasal yapının oturmadığı XIII-XV. Yüzyıllarda yaşanan karmaşa, araştırma konumuza da yansımış görünüyor. Beylikler tarafından oluşturulan belgeler, velâyetnâmelere ve hatta kroniklere ve seyahatnâmelere akseden sözlü aktarımlara dayalı bilgiler, bu karmaşa ortamında önemli ölçüde bilgi karmaşasına sebep olmuş görünmektedir.

Bahsi geçen vakfiye suretinde herhangi bir işaret bulunmamasına rağmen Şeyh Dedebalı'nın Hacım Sultan oğlu ya da evlâdından gösterilmesi, Dedebalı'nın sonradan Hacım Sultan ve dolayısıyla Hacı Bektaş Velî geleneğine dâhil edildiğini gösterebilir. Yakup Bey vakfiyesinde, Hacım Sultan'dan çok Şeyh Dedebalı'nın öne çıkarılması da aynı gelişmenin bir sonucu olarak değerlendirilebilir. Kadıncık Ana'dan Hacı Bektaş Velî'nin nefes evlâtları olduğu gibi (Gölpınarlı, 1958, 26-27, 64-65) velâyetnâmelerde, Hacım Sultan'ın da yaşlı bir kadından Osman (Osman Baba/Osman Paşa/Otman Baba) adında bir nefes evlâdı olduğundan bahsedilir (Gölpınarlı, 1958, 85-86, Gülerer, 2014, 31, 286). Bahsi geçen Osman'ın Fatih devrinde yaşadığı bilinen meşhur Kalenderî şeyhi Otman Baba olma ihtimali tartışılmaktadır (Çiftçioğlu, 2017, 182-183). Velâyetnâmede Osman'ın Çakır Çelebi/Çakırcalı/Çalapverdi adında bir oğlu olduğu belirtiliyor (Gölpınarlı, 1958, 86; Gülerer, 2014, 288). Burada ilginç olan Osman'ın da Hacım Sultan tarafından Germiyan ilinde âsitâne açmakla görevlendirilmesidir. Ancak zaviyenin nerede bina edildiği belli değildir. Tavşanlı Pazarköy'deki Dedebalı zaviyesi ile ilgili belgelerde geçen Köprücek köyünün "köprüceği delik" adlandırmasıyla benzerliği de ilgimizi çekiyor (Savaş, 2019, 213). Ayrıca bahsi geçen Çakır ile yukarıda adı geçen Dedebalı evlâdından Şeyh'in Çelebi unvanıyla kaydedilmesi de konumuz itibariyle dikkatimizi çekmektedir ki, aşağıda bahsedilecek olan Tavşanlı Pazarköy'deki Dedebalı zaviyesi ile ilgili belgelerde Dedebalı evlâdından Mehmed ve Bayezid'in de "Çelebi" unvanı taşıdıkları görülüyor (Savaş, 2019, 213-214).

Germiyanoğulları ümerâsının en önemlileri arasında olduğu anlaşılan ve Çandarlı vezir ailesi ile doğrudan, Osmanlı hanedanı ile dolaylı olarak akrabalık tesis ettiği belirlenen (Turgut, 2017, 20, 38, 41) ve adına Kütahya Tavşanlı'ya bağlı

Pazarköy'de bir zaviye bulunan bir Dedebalı daha mevcut gözüküyor ki, konumuzla alakası tespit edilememekle birlikte askerî ve idarî yönü yanında bahsi geçen zaviye sebebiyle tasavvufî yönlerinin de var olduğu muhakkak olan bu ailenin, Uşak'taki Dedebalı cemaati ve Hacım Sultan ile ilişkilendirilen Şeyh Dedebalı ile yaklaşık aynı devirde belgelere yansımış olması ilgimizi çekiyor. Dedebalı zaviyesi ile ilgili gerçekleştirdiğimiz çalışmada, Hüdavendigar sancağı Adranos (Orhaneli) kazasına tabi Dedebalı mezrası ve Dedebalı evlâdından olduğu belirtilen Bayezid Çelebi'nin tasarruf ettiği Harmancık karyesi'ne dikkat çekmiş, Harmancık karyesinin Dedebalı tarafından Tavşanlı Pazarköy'deki Dedebalı zaviyesine vakfedildiğini, tespit etmiştik. Dedebalı, Harmancık karyesinin yanında Tavşanlı'ya bağlı *Çukurviran* karyesini de zaviyesine vakfetmiştir (Savaş, 2019, 213-216). İşte bu zaviyenin, Hacım Sultan'ın, nefes evlâdı Köprüceği Delik Osman'dan bina etmesini istediği *âsitâne* olması ihtimali akla gelmektedir.

Yukarıda ifade edildiği üzere sözlü kültürde zaman ve mekâna *göre meydana gelen değişiklikler ve* oldukça uzun bir süreç*t*e oluşan sözlü kültürün yazıya geçirilmiş hali olan Menâkıbnâmeler ve nihayet Evliya Çelebi örneğinde sıkça görüldüğü üzere halk arasında anlatılan rivayetlerin de yansıdığı anlaşılan seyahatnâmelerdeki bilgiler, hem konunun anlaşılması için bir takım ipuçları vermekte hem de meydana gelen değişme ve karışmalardan dolayı bazen konuları içinden çıkılmaz bir hale de sokabilmektedir. Aynı durum müstensihlerin içinde bulundukları zaman ve zeminin şartları ile kendi fikrî seviyeleri ve ideolojik yapıları sebebiyle, istinsah edilen eserler için de geçerlidir.

Tavşanlı Pazarköy'deki Dedebalı zaviyesi ile ilgili çalışmamızda, Dedebalı'nın; Hamza, Kara ve Çavlı adlarında çocuklarının bulunduğunu, Yağmurlu köyünün de Hamza Bey'in vakfı olduğu tespitini yapmış idik (Savaş, 2019, 213). Bu çalışma vesilesiyle yeni tespit ettiğimiz Hamza Bey'in Arapça yazılmış 1-10 Cemaziyelevvel 837/14-23 Aralık 1433 tarihli vakfiyesinin fotokopisi ekler kısmında verilmiştir. Vakfiyeden anlaşıldığına göre Dedebalı'nın *oğlu Hamza Bey, Kütahya Tavşanlı'ya bağlı Yağmurlu ve Karaağaç köylerinin mescitleri ve kabirleri hariç bütün gelir kaynaklarını her şeyiyle erkek ve kız bütün evlâdına vakfetmiştir* (*BOA, AE-SMRD-II-00001-00008-001-001*).

Ayrıca Ömer Lütfi Barkan'ın Kanuni Sultan Süleyman devrine ait 464 numaralı Saruhan Defteri'ni kaynak göstererek çevirisini verdiği Abdal Ayrı zaviyesinin de Dedebalı ile alakalı olduğu anlaşılıyor. Ilıca kazası Şeyhler karyesinde bulunan zaviye vakfının bizzat Dedebalı bin Şeyh Tuğrul tarafından gerçekleştirildiği ve tahrir esnasında Dedebalı'nın bendesi ve evladı olarak gösterilen kişilerce tasarruf edildiği, ilgili çalışmada belirtiliyor (Barkan, 2021, 238). Abdal Ayrı zaviyesinin de, 1531'de Manisa kazası Palamud nahiyesine bağlı Çengi karyesinde ya da XV ve XVI. yüzyıllarda Saruhan sancağı Gördük kazasında bulunduğu belirtilen Dedebalılar cemaati ile ilişkilendirilmesi mümkün gözükmektedir (Savaş, 2019, 212).

Sonuç

Yukarıda kısaca özetlediğimiz gelişmeler, dinî ve sosyal meselelerde, çok farklı etkenlerin dikkate alınması gerektiğini gösteriyor. Bu tür meselelerde hitap edenler kadar hitap edilen toplum kesimlerinin yaşam biçimlerinin ve fikrî seviyelerinin de çok önemli olduğu anlaşılıyor. Aynı zamanda içinde yaşanılan iktisadî, sosyal ve coğrafî çevrenin yanı sıra dönemin siyasî şartlarının da değerlendirilmesi gerektiği söylenmelidir. Ancak inceleme konumuz itibariyle sayılan faktörlerin en temel harekete geçirici unsurunun Moğol istilâsı olduğu açıkça belirtilmelidir. Hârizm

ülkesinin Moğol hâkimiyetine girmesiyle buralarda kalan Yesevî dervişlerinin, savunma psikolojisiyle hareket ettikleri ve böylece, baskın hale gelmeye çalışan geleneksel Türk-Moğol inançlarına karşı Kitabî-Sünnî İslâm'a sarılarak Hâcegân/Nakşibendî (Algar, 1996, 431) tarzı bir Yesevîlik görünümü kazandıkları söylenebilir. Buna karşılık istilânın önünden güneye ve batıya doğru kaçanların ise güzergâhlarında rastladıkları tasavvufî cereyanlarla karışarak farklı formatlar kazandıkları ifade edilebilir. Böylece Yesevî, Vefaî, Haydarî ve Bektaşî silsilesinin ortaya çıkmış olduğu kabul edilebilir. Ayrıca bu silsilenin devamı olarak değerlendirebileceğimiz, sonradan Bektaşî geleneğine dâhil edildiği anlaşılan Hacım Sultan ve Şeyh Dedebalı ile bunların bağlı bulundukları cemaatlerin, Yesevîliğin Anadolu'daki temsilcileri oldukları ve bu tarikatın yeni halkalarını oluşturdukları sonucuna varılabilir.

Türk halk Müslümanlığında, İslâm öncesinde olduğu gibi sözlü kültürün egemen olduğu dikkatlerden kaçırılmamalıdır. Bu kültürün zaman ve zemine göre farklılıklar kazandığı bilinmektedir. Ancak bu farklılıkların uydurma ya da zorlama sonucu olduğu da düşünülmemelidir. Yukarıda belirtildiği üzere aslında bu tür farklılıklar, sözlü aktarımlarla halk hafızasında zaman ve zemine göre meydana gelen değişimlerin bir sonucu olarak ortaya çıkmakta, yani bir bakıma halkın görmek istediği şekilde bir farklılaşma yaşanmaktadır. Sözlü aktarımlardaki değişimlere benzer şekilde yazılı metinlerin istinsah yoluyla aktarılması sürecinde zaman ve mekânın etkisiyle bir takım farklılıkların oluşması da söz konusu edilebilir. Bu bakımdan olaylar zincirindeki halka kopukluklarının ya da tarihî uyumsuzlukların, sözlü kültürde yaşanan gelişmeleri ve aktarımları değersizleştirdiği söylenemez. Bilakis o dönem toplum yapısının ve yaşanan fikrî seviyenin anlaşılmasında, bir bakıma, sözlü kültürün yazıya geçirilmiş hali olan seyahatnâme, velâyetnâme ve menâkıbnâme türü eserlerin ehemmiyetini ortaya çıkarır.

Moğol istilası sebebiyle konar-göçer, köylü, şehirli toplumsal kesimler ile çok farklı meslek ve meşrebe mensup dinî, tasavvufî, ilmî, siyasî, ticarî şahsiyetin de Anadolu'ya geldiği bilinmektedir. Bu bakımdan bilhassa tasavvufî eğilimler hakkında bazı genellemeler yapmak yerine bunların zaman ve zemine göre bir takım değişimlere uğradıklarını ya da farklı renklere büründüklerini kabul etmenin daha doğru olacağı düşünülmektedir.

Yesevî geleneğine sonradan eklenen her yeni halkanın, yeni zaman ve zemin şartları sebebiyle bir şekilde öne çıkarılarak önceki halkalardan daha canlı bir şekilde varlığını devam ettirdiği, önceki halkaların ise zamanla canlılıklarını yitirdikleri kabul edilebilir. Ancak derinlerdeki Yesevî izlerinin unutulmamış olduğu da söylenmelidir ki, bunun temel sebebi Hacı Bektaş Velî ve Hacım Sultan velâyetnâmeleri olsa gerektir. Ayrıca Türk toplumunun büyük çoğunluğunda çağlar boyu görülen hoşgörü sebebiyle gelenekteki bilhassa Kalenderî halkasının kalıcı bir şekilde devam ettiği de belirtilmelidir. Ayrıca başlangıçtan itibaren Osmanlı yöneticilerince hoşgörüyle karşılanan Yesevî, Kalenderî, Vefaî, Haydarî, Bektaşî ve sair tarikat çeşitliliğinin, XV. yüzyılın sonlarından itibaren başlayan Osmanlı-Safevî mücadeleleri sürecinde takibata uğrayan tarikatlar için bir sığınma merkezi konumuna yükselen Bektaşîlik çatısı altında birleştiği, anlaşılmaktadır.

Kaynaklar:

BOA, TTd-00045-00164.

BOA, MVL-00709-00005-002-001.

BOA, A-MKT-UM-00109-00006-001-001.

BOA, IE-EV-00073-07899-001-001.

BOA, A-MKT-00216-00044-001-001.

BOA, MŞH-ŞSC-d-08851-0018.

BOA, C-EV-00623-31410-001-001.

BOA, C-EV-00659-33202-001-001.

BOA, C-EV-00659-33202-001-001.

BOA, MVL-00709-00005-002-001.

BOA, AE-SMST-III-00239-19032-001-001.

BOA, TKGM-d-00407-00057.

BOA, TKGM-d-00407-00054, 56.

BOA, AE-SMRD-II-00001-00008-001-001.

VGM-DEFTER-00604-00064.

Algar, Hamid, "Hâcegân", İslâm Ansiklopedisi, 14. cilt, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1996, 431.

Ayvallı, Ramazan, "Pakistan'da Neşredilen Bir Esere Göre Ahmed Yesevî", *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 3, 1997, 5-10.

Barkan, Ömer Lütfi. İstilâ Devirlerinin *Kolonizatör* Türk Dervişleri [Nüfus ve İskân Meselelerine Dair Toplu Çalışmalar]. Haz. Yahya Kemal Taştan, Ötüken Yayınları, İstanbul 2021.

Beldiceanu-Steinherr, Irène. "Les Bektaşî à la Lumière des recensements ottomans (XVe-XVIe siècles)", *WZKM*, 81 (1991), 21-79

Beyazıt, Yasemin. "XVIII.-XIX. Yüzyıllarda Şeyhlü Kazası ve Vakıf Kurumları". *EUMENEIA, ŞEYHLÜ-IŞIKLI*, Ed. Bilal Söğüt, Ege yayınları, İstanbul 2011, 299-322.

Çiftcioğlu, İsmail. "Germiyanoğulları Topraklarında Hacı Bektaş Velî Kültünün Temsilcileri", *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı: 53, Temmuz 2017, 179-193.

Eraslan, Kemal. "Ahmed Yesevî", İ*slâm Ansiklopedisi*, 2. cilt, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1989, 159-161.

Gölpınarlı, Abdülbaki. *Manakıb-ı Hacı Bektaş-ı Velî Vilâyet-Nâme,* İstanbul 1958.

Gülerer, Salih. *Hacı Bektaş-ı Velî'nin Halifelerinden Hacım Sultan ve Menâkıbnâmesi*, İstanbul 2014.

Halaçoğlu, Yusuf. *Anadolu'da Aşiretler, Cemaatler, Oymaklar (1453-1650)*. 2. cilt, Togan Yayınları, İstanbul 2011.

Karamustafa, Ahmet T. "Yesevîlik, Melametîlik, Kalendirîlik, Vefâ'îlik ve Anadolu Tasavvufunun Kökenleri Sorunu". *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf ve Sufiler Kaynaklar-Doktrin-Ayin ve Erkan-Tarikatlar-Edebiyat-Mimari-İkonografi-Modernizm*, Haz. Ahmet Yaşar Ocak, TTK Yayını, Ankara 2014, 67-95.

Köprülü, M. Fuad. "Ahmed Yesevî", İslâm Ansiklopedisi, 1. cilt, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1978, 210-215.

Maden, Fahri. *Bektaşî Tekkelerinin Kapatılması (1826) ve Bektaşîliğin Yasaklı Yılları*. Doktora Tezi. Gazi Üniversitesi, 2010.

Ocak, Ahmet Yaşar. *Türk Sûfîliğine Bakışlar*, İletişim Yayınları, İstanbul 1996.

Ocak, Ahmet Yaşar. "Hacım Sultan", İslâm Ansiklopedisi, 14. cilt, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1996, 505-506.

Ocak, Ahmet Yaşar. *Ortaçağ Anadolusu'nda İki Büyük Yerleşimci/Kolonizatör Derviş Dede Garkın ve Emîrci Sultan Vefâiyye ve Yeseviyye Gerçeği*. Dergâh Yayınları, İstanbul 2014.

Öntuğ, Mustafa Murat. "Uşak'ta Hacım Sultan Zâviyesi ve Vakfiyesi". *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1. cilt, 1998, 107-122.

Özdeğer, Mehtap. *15-16. Yüzyıl Arşiv Kaynaklarına Göre Uşak Kazasının Sosyal ve Ekonomik Tarihi*, İstanbul 2001.

Savaş, Saim. "Dedebâli Cemaati ve Uşak Kazası Dedebalılar Köyü", *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Blimler Dergisi*, Sayı: 32, Temmuz 2018, 243-262.

Savaş, Saim. "Dedebalıların İzinde II: Dedebalı Zaviyesi ve Harmancık Kazası Dedebalı Karyesi", *Vakıflar Dergisi 80. Yıl Özel Sayısı*, 2019, 211-243.

Savaş, Saim. "Dedebalıların İzinde III: Balkanlarda Dedebalılar Cemaati ve Tırnova Kazası Dedebalı Karyesi", *Anadolu ve Balkan Araştırmaları Dergisi*, 4(8), 2021, 173-295.

Tosun, Necdet. "Yeseviyye", İslâm Ansiklopedisi, 43. cilt, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2013, 487-490.

Tosun, Necdet. "Yesevîlik Araştırmaları için Bazı Mühim Kaynak Eserler", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, Cilt 15, Sayı 30, 2017, 83-105.

Tosun, Necdet. "Hoca Ahmed Yesevî", *Hoca Ahmed Yesevî Külliyâtı*, Ahmed Yesevi Üniversitesi Yayını, Ankara 2019.

Turgut, Vedat. "Germiyanoğulları'nın Menşei, Vakıfları ve Batı Anadolu'nun Türkleşmesi Meselesi Üzerine", *Sosyal ve Kültürel Araştırmalar Dergisi*, Cilt: III, Sayı: 5, Yıl: 2017, 1-98.

Türkay Cevdet. *Başbakanlık Arşivi Belgelerine Göre Osmanlı İmparatorluğu'nda Oymak Aşîret ve Cemâatlar*. İşaret Yayınları, İstanbul 2005.

Türkel, Ergin. *16. Yüzyılın Sonlarında Kütahya Sancağı Vakıfları (Emet, Denizli, Uşak, Burdur)*. Yüksek Lisans Tezi, Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi 2017.

Yazıcı, Tahsin. "Haydar, Kutbüddin", İslâm Ansiklopedisi, 17. cilt, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1998, 24-25.

Ekler:

Ek:1-Uşak Şer'iye Sicilinde Kayıtlı Hacım Sultan Vakfiyesi Sureti

... Ya'kub beğ ibn-i Mehmed beğ el-Germiyân aleyhi'r-rahmeti ve'l-gufrân ... zaviye fî kaza-i Uşak ... bi-karye-i Hacım ve sâir etraf-ı arazi el-hududü şimâlen *Timur tepesi ve Arkındın* Şamı *ve* şarken *Bağçe* pınarı ve Sarı taş ve *kıbleten Yassı taş fî karye-i kurb-ı Göğez (fî kurb-ı karye-i Göğez olmalı) ve garben Aktaş fî beyne Saraycık ve karye-i Örtülü bi-cemî'i'l-hudud ve'l-hukûk ... ve* şartu'l-*vâkıfü'l-mezkur alâ zâviyeti'l-mestur ... eş-Şeyh Dedebalı bin (mürşidü's-sâlikîn kutbu'l-vâsılîn* kâşif-i *rumûzü ehle'l-yakîn ...) eş*-Şeyhü'l-*Kirmanî* eş-Şeyh Mustafa *sümme evlâdühû ve evlâd-ı evlâdühû neslen ba'de neslin batnen ba'de batnin sümme aslahu minhüm ... ve kâne zâlike* fî *gurre-i Cemâziyelevvel sene ihdâ ve* ışrîn *ve seb'a mâe*: 1 Cemaziyelevvel 721/29 Mayıs 1321.

Ek:2-Hacım Sultan Vakfiyesinin Defter-i Hâkânîye Kayd Olunması

Devletlü ve saâdetlü sultânım hazretleri sağ olsun, Bu kulları Uşak kazasında vaki Kulacık Hacım Sultan zaviyesi mâ tekaddümden vakf olub evlâd-ı evlâda meşrut olub bu kulları evlad-ı vâkıfdan zaviyedarı kulları olub zaviye-i mezburun Defterhâne-i Âmirede *kaydı olub* lâkin vakfiye-i *ma'mûlünbihâmızın Defterhanede kaydı olmamakla yedimde olan vakfiye-i ma'mûlünbihamız dahî Defterhâne-i* Âmire'ye *kayd ve hıfz ve yedime suret virilmek* bâbında *inâyet recâ olunur bâkî fermân merhametlü sultânımındır, Bende Şeyh Zeynelâbidin", (Sağ altta:) "27 Receb sene 132" (4 Haziran 1720), devamında; "Ma'ruz-ı dâî-i devletleridir ki, sâdır olan fermân-ı* âlîlerine *imtisâlen sahib-i arzuhâl -silinmiş- Yedi yüz yirmi(bir) senesi*

tarihiyle müverrah iki kıt'a vakfiyenin mazmunları muvâfık-ı şer' ihticâca ve kuyûda? sâlih olduğu ma'lum-ı devletleri buyuruldukda bâkî *emr men-lehü'l-emrindir. Fî Gurre-i Şaban sene 132" (8 Haziran 1720), devamında; "İlâmı mucebince Defter-i Hâkânîye kayd olunub sûreti virilmek buyruldu. 2 Şaban sene 132" (9 Haziran 1720). Sadr-ı Rûm izzetlü fazîletlü efendi hazretleri yedinde olan vakfiyenin mazmunu muvâfık-ı şer'-i kavîm olub ihticâca ve defter-i hâkânîye kayd olunmak sâlih midir i'lâm eyleye deyu.*

Nâhiye-i Uşak der liva-i Kütahya Karye-i Kulacık Hacım ve Kiçioğlu değirmeni Kulacık Hacım zaviyesi mâ tekaddümden vakıf olub mezkur Hacım Sultan oğlu Dedebalı merhum Sultan Mehmed Han tâbe serâhü nişânıyla mutasarrıf imiş sonra ihtiyarıyla oğlu Şeyh Çelebi bildirmiş sonra evkaf bozulıcak buna dahi eşkinci vaz' olub sonra merhum Sultan Bayezid Han tâbe serâhü vakf-ı mezkurun eşkincisi ref' idüb kemâkân vakfiyeti mukarrer dutub mezkur Şeyh eline hükm-i şâhî *virmiş bilfiil elinde mukarrer-nâme var deyu mukayyed olunmuş der-i defter-i atîk hâliyâ pâdişâhımız azze nasruhû berât-ı hümâyûnuyla Hacım evlâdından Kemal veled-i Şeyh ve Veli birader-i O ber vech-i iştirak vakfiyetle mutasarrıflardır mezkur, vakf-ı mezkura şeyh olub yine mutasarrıf ise mezkur bu dahi ana mutasarrıf olalar deyu fermân olalar el-an alâ mâkân deyu mukayyeddir defter-i atîk hâliyâ pâdişâhımız eazzallâhü ensârahû hazretlerinin berât-ı* âlîşânlarıyla *Zeynelâbidin bilfiil mutasarrıf olmağın defter-i cedide kayd olundu. Neferan: 120, Zemin: 24, Hizmetkarân neferân: 7, Hâsıl: Hınta 5 müd 2000 akçe, Bâd-ı hevâ ma'a deştbânî ve gayrihû 517 akçe, Tımarhâ ...? 8146 akçe.*

Karye-i mezkur ahalisine merkumân Sultan Bayezid Han ve Selim Han tâbe serâhâ ahkâm-ı şeriflerin sadaka eylemişler sair evkâf avârız teklif olunmayınca bunlara dahi olmaya ve pâdişâhımız hazretlerinden dahi hükümleri vardır deyu mukayyed der defter-i atîk hâliyâ berevât-ı evvel vech-i meşruh üzere defter-i cedide dahi kayd olundu hâliyâ sene semâne ve seb'în ve tis'a? miete Rebiülâhirinin evâhiri tarihiyle emr-i şerif-i âlîşân *vârid olub* Uşak kazasında merhum Hacım Sultan'ın kadimi vakıf köyleri *Mes'udekini ve Virancık nâm karyelerin sipahileri sınur nizâ'ları olub merhum Hüdâvendigâr tâbe serâhunun zamanında bu husus der-i devlete arz eylediğin mezbur sipahilerin üzerlerinde olan sınur hususun ref' idüb hâliyâ nizâ'dan hâlî değiller idüğün bildirmeğin ellerinde olan sınurnâme ve hüccet-i* şer'iye *vakfa vârid olan hükm-i şerif-i âli mutâ'mûcebince amel oluna deyu fermân olunmağın defter-i cedide kayd olundu. Karye-i mezbure sınırı hususunda nizâ'vâki'olursa defter-i atîkde mufassal şerh vardır görüle? An evkâf. Derkenarı fî 11 Receb sene 1209*/1 Şubat 1795.

EK:3-Dedebalı oğlu Hamza Beğ'in Arapça Vakfiyesi

T.C. BAŞBAKANLIK OSMANLI ARŞİVİ DAİRE BAŞKANLIĞI (BOA) ©

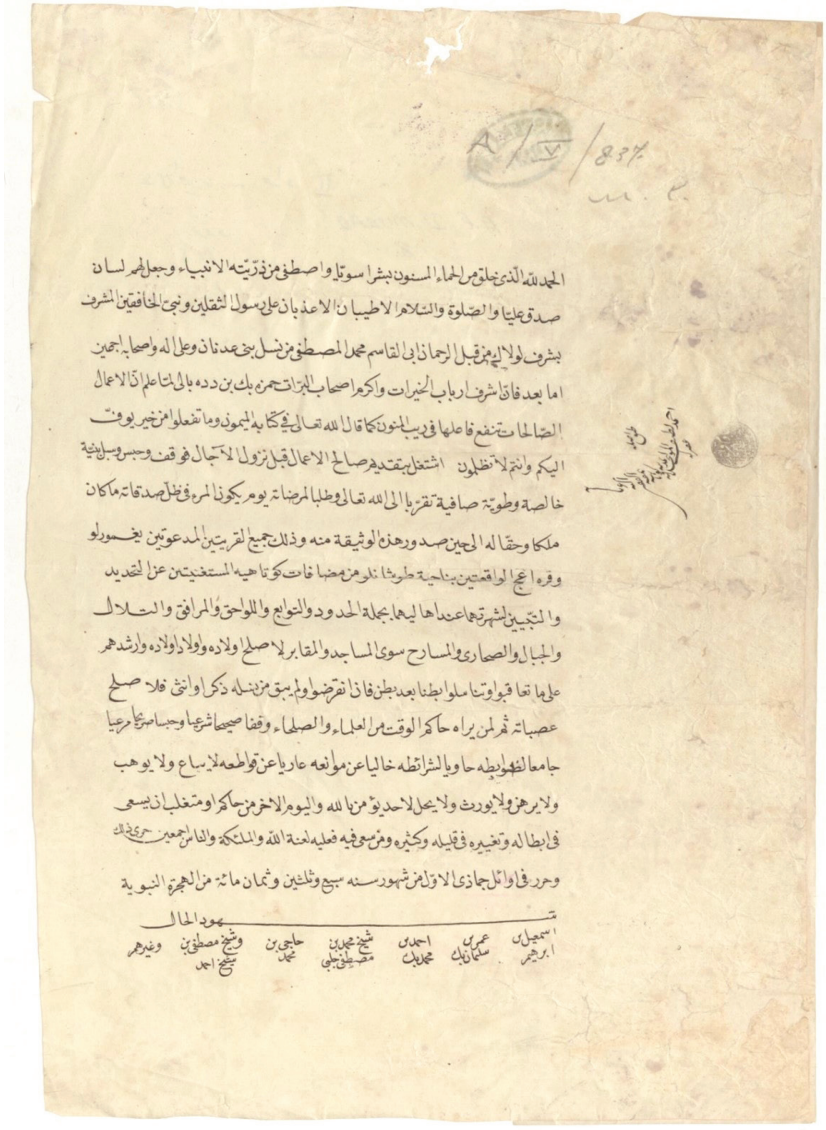

AE.SMMD.II.00001

... erbâbü'l-hayrât ve ekramü ashâbü'l-berrât Hamza beğ bin Dedebalı ... ve zâlike cemîu'l-garyeteyni'l-med'uvveteyn Yağmurlu *ve* Karaağaç *el-vâkı'ateyni bi-nahiyet-i Tavşanlu min muzâfâti* Kütahya el-*müstağniyeteyni ani't-tahdidi ve't-tebyîn li-*şöhretihümâ *'*ında *ahâliyehümâ bi-cümleti'l-hudud ve't-tevâbi'i ve'l-levâhık ve'l-murâfık ve't-tellâl ve'l-cibâl ve's-sehârî ve'l-mesârihi seviyyü'l-mesâcid ve'l-makâbir li-aslahu evlâdühû ve evlâd-ı evlâdühû ve erşedehüm alâ mâ teâkabû ve tenâselû batnen ba'de batnin fe inne inkırazû ... min neslühû zekera ve* ünsâ *... sümme limen yerâhü hâkimü'l-vakt mine'l-ulemâi ve's-sulehâi vakafen sahîhan* şer'iyyen *ve habsen sarîhan mer'iyyen câmi'an li-zavâbıtahû hâviye li-*şerâitehû *hâliyen an mevâinehû* âriyen *an kavâıtahû le yübâ'u ve lâ yevheb ve lâ yerhen ve lâ ... ve'l-yevmi'l-âhiru min hâkimü ev mütegallebü ... fî ibtâlühû ve tağyîrühû* fî *kalîlehû ve kesîrahû ve min ... Hurrire zâlik ve hurrire* fî *Evâil-i Cemâziyelevvel min* şuhûri *sene seb'a ve selâsîn ve semâne mi'e mine'l-Hicreti'n-Nebeviyye*: 1-10 Cemaziyelevvel 837/14-23 Aralık 1433.

Extended Abstract

According to the 1321 foundation charter (vakfiye) of Hajim Sultan, Sheikh Dedebalı, the son of Sheikh Mustafa, the Sheikh of Germiyan/Kirman, was appointed as the sheikh of the Hajim Sultan Zaviye. During the reign of Sultan Mehmed the Conqueror (Fatih), Hajim oğlu Dedebalı, who was likely the grandson of Sheikh Dedebalı, was managing this foundation. Hajim Sultan is believed to have been a companion of Haji Bektaş Velî, who was sent to Anatolia for spiritual guidance by Ahmed Yesevî. Haji Bektaş Velî was incorporated into the Yesevî tradition in the velâyetnâmes by being depicted as the son of Ahmed Yesevî and by rescuing the founder of the Haydarî order, Kutbeddin Haydar, from the hands of infidels. Thus, a chain of spiritual succession was constructed within the Yesevî tradition, beginning with Ahmed Yesevî and continuing through Kutbeddin Haydar, Haji Bektaş Velî, Hajim Sultan, and Sheikh Dedebalı.

The Mongol invasion, which began in the 1220s and advanced towards Anatolia after overcoming the resistance of Jalal al-Din Khwarazmshah, led to the migration of various social groups to the western frontiers of Anatolia from the 1240s onwards. These migrations introduced new social elements that significantly influenced the region. Among these elements were the military and civilian groups from Khwarazm, who played a role in triggering significant upheavals, such as the Babai Revolt, and contributed to the formation of new principalities. The Dedebalı community, which is associated with Sheikh Dedebalı, emerged within this context and constitutes the subject of our study.

In Turkish folk Islam, as in the pre-Islamic period, oral culture has been dominant. It is important to acknowledge that this culture evolved over time and according to different circumstances. However, these variations should not be dismissed as fabrications or distortions. Rather, they reflect changes in oral transmissions shaped by time and context, resulting in a kind of transformation that aligns with the perspectives and expectations of the people. Similar to changes in oral narratives, variations can also arise in written texts due to the process of manuscript copying (istinsah), which is influenced by time and circumstances. Therefore, discontinuities or historical inconsistencies in the chain of events should not be seen as devaluing oral traditions. On the contrary, they highlight the importance of sources such as travelogues (seyahatnâmes), hagiographies (velâyetnâmes), and biographical legends (menâkıbnâmes) as reflections of the intellectual and social landscape of the time.

As a result of the Mongol invasion, nomadic, rural, and urban social groups, as well as religious, mystical, scholarly, political, and commercial figures of various backgrounds, migrated to Anatolia. Consequently, rather than making broad generalizations about mystical trends, it is more accurate to recognize their transformations and adaptations over time and in different contexts. Additionally, in religious and social matters, not only the speakers but also the audience's way of life and intellectual level must be considered. Moreover, the economic, social, and geographical environment, as well as the political conditions of the period, should be taken into account. However, within the scope of our study, it should be emphasized that the Mongol invasion was the most fundamental driving force behind these developments. With the Mongol conquest of Khwarazm, the Yesevî dervishes who remained in the region seem to have acted out of a defensive instinct, adopting a Naqshbandi-style form of Yesevî practice to counter the dominance of traditional Turkic-Mongol beliefs. Conversely, those who fled southward and westward ahead of the invasion merged with the mystical currents they encountered along their route, thus acquiring different forms. This process contributed to the emergence of the Yesevî, Vefaî, Haydarî, and Bektaşî orders.

Each new link added to the Yesevî tradition over time gained prominence due to contemporary conditions, while earlier links gradually faded in significance. However, the deeper traces of the Yesevî legacy were never completely forgotten, primarily due to the velâyetnâmes of Haji Bektaş Velî and Hajim Sultan. Moreover, the long-standing tradition of tolerance within Turkish society ensured the continued existence of the Kalenderî branch in particular. Additionally, the diversity of Sufi orders such as Yesevî, Kalenderî, Vefaî, Haydarî, and Bektaşî, which had been tolerated by Ottoman rulers since the beginning, found refuge under the Bektaşî order from the late 15th century onwards, especially during the period of Ottoman-Safavid conflicts.